

"A filozófiai gondolkodás gyakran a megértés és a dialógus egyetlen találkozási helye azokkal, akik nem osztják velünk a hitet."

II. János Pál *Fides et Ratio* kezdetű enciklikája (104.)

1999. elején munkahelyemen, az MTA Filozófiai Intézetében a Vallásfilozófiai munkacsoport "Hit és tudás" címmel tudományos ülést tartott. Az alkalomra, melynek fő témája II. János Pál *Fides et Ratio* kezdetű enciklikája volt, néhányan meghívást kaptunk a Tudomány- és nyelvfilozófiai munkacsoportból is. Előadásomban arról beszéltem, hogy hit és ész viszonyának megítélésében bizonyos pontokon szembeszökő a hasonlóság II. János Pál megközelítése és Polányi felfogása között.[\[1\]](#) Nemcsak a hit és tudás történeti korszakonként változó viszonyáról alkotott képükben, hanem pl. abban nyitottságban is, ahogyan más, a nyugati tradíciótól különböző racionalitás- illetve hit-felfogásokhoz közelítenek. Megpróbáltam rámutatni, hogy ezeket a rokon vonásokat tekinthetjük két, kulturális és történelmi gyökereiket tekintve sajátosan *kelet-közép-európai* gondolkodó közös jellemzőinek. Ezt a - tudásszociológiai megközelítésben korántsem meglepő gondolatot - az ülés teológus résztvevői sem tartották jogosulatlanoknak, sőt egyetértettünk abban, hogy a tudásszociológiai nézőpont segítséget nyújthat az enciklika mélyebb gondolati rétegeinek megértésében is.

A jelen írásban már csak a mottó utal az előadáson elhangzottakra. Azonban hit és ész viszonyának problémaköre (illetve hit és tudás, sőt, a magam részéről mindenkor szívesebben fogalmazok úgy, hogy meggyőződés és tudás avagy a *bizonyosság*[\[2\]](#) kérdése) számomra sem lezárt ügy.

A hit és a ráció összefüggéseinek témaköre ugyanis nem teszi ki túlságosan terjedelmes részét sem a filozófiának, sem pedig a teológiának.

Az emberi tudás mibenlétét és jellemzőit vizsgáló filozófiai diszciplína, az ismeretelmélet pedig éppen nem mondható gazdagnak e tárgyban. Különösen nem az a huszadik századi episztemológia, mely a tudományos racionalitás mint olyan megragadását tűzte ki célul. Ritkán feszegetik a hit szerkezetének kérdéseit, vagy azt, hogy mi a viszonya a hit fogalmának a racionalitás fogalmához.

A kevés kivétel között feltétlenül kiemelkedő helyet foglal el Polányi Mihály a maga posztkritikai ismeretelméletével.

S jóllehet Polányi elgondolása a "nyitott szemmel való hitről" világszerte - különösen az amerikai teológusok körében - jelentős hatást gyakorolt[\[3\]](#), nézetei még mindig elég kevésbé ismertek a filozófus és a tudós társadalom köreiben. Itthon is ez a helyzet, annak ellenére, hogy Polányi legfontosabb művei az elmúlt évtized során megjelentek magyarul is.[\[4\]](#)

A posztkritikai ‚fides quaerens intellectum‘ elv

Azt ma sem tudjuk egészen pontosan, hogy mi minden játszott közre abban, hogy Polányi Mihály élete derekán hivatást váltott. Ám nem vitás, hogy szakmai szempontból - az utókor mércéjén mérve is - rendkívül komoly és sikeres természettudományos pályafutást zárt le, mikor az ismeret- és társadalomelmélet rendszeres vizsgálata felé fordult. Az is tudható, hogy a fordulatot megelőzően, már a harmincas évek közepétől foglalkoztatta az a felismerés, hogy a tudomány - s nemcsak a természettudomány - önmagáról alkotott képe, különösen pedig önnön elfogulatlanságáról vallott nézete *hamis*, sőt ártalmas.

A természettudományos megismerés - s ezt műveiben részletesen és konkrét példák sokaságával szemléltette - *nem objektív*. Nem lehet kiküszöbölni a megismerés, a problémameglátás vagy a felfedezés aktusából a tudós személyes hitén alapuló, meghatározó, ám alapvetően hallgatólagos elemet, azaz mélységes meggyőződését, hogy munkája során egy eladdig rejtett, de igazi valósággal lép kapcsolatba. Ez a hallgatólagos elem ugyanabból az *ősbizalomból* táplálkozik, mint amely anyanyelvünk elsajátításához is nélkülözhetetlen: Ahogyan a gyermek sohasem tanulna meg beszélni, ha nem hinne abban, hogy a szavaknak jelentése van, éppígy senki sem válhatna tudóssá, ha nem lenne meggyőződve arról, hogy a tudomány állításai a valóságról szólnak, módszerei alapvetően helyesek, végső előfeltevései pedig megkérdőjelezhetetlenek[5].

Mindezek arra példák - mutat rá Polányi - amit a keresztény egyházatyák a *fides quaerens intellectum* kifejezéssel írtak le: hit (faith) a megértés keresésében. A posztkeresztény avagy *kritikai* racionalizmus azonban a hitet olyan pusztán privát, esetleges meggyőződésnek, vélekedésnek (belief) tekinti, amely nem éri el a racionális bizonyíthatóság szintjét. Ez a szekularizált világkép az utóbbi háromszáz évben hatalmas szellemi és erkölcsi tetteket vitt véghez, de szkeptikus fanatizmusa óriási katasztrófákba is sodort bennünket.[6] "A probléma abból ered, - fűzi hozzá a neves pszichoterapeutával, Carl Rogerssel folytatott egyik nyilvános párbeszédében - hogy egy részre darabolt dolgot elemzünk és próbálunk expliciten összerakni. A dologban az a tragikus, hogy azt hisszük, az elemzés és az összerakás a legjobb módja az igazság megismerésének." [7]

Polányi a maga filozófiáját *posztkritikainak* nevezi, mert úgy látja, hogy "az a nagy gondolkodásbeli forradalom, melyet Descartes, Hume, J.S.Mill és Bertrand Russell neve fémjelez, végső határaihoz érkezett. Ennek alapelvét az az elgondolás adta, hogy a kételkedés a tévedések oldószer, s ami megmarad, az maga az igazság." [8] Az ily módon felépülő doktrínák kizárólag a kételyen keresztül elért tudományos racionalitás objektivitására kívánták alapozni önmagukat. Ám a kritikai racionalitás végülis éppen az igazság elérésre irányuló gondolkodásunk alapjait kezdte ki, s akaratlanul is hozzájárult ahhoz, "hogy kultúránk darabokra hullott, és míg a világ nagy része gondolattalan szolgasorban tengődik, addig a többiek az alapokig hatoló zűrzavarral küszködnek." [9]

Polányi nem érte be e rendkívül komor diagnózissal. Célja az volt, hogy a megismerésre irányuló hit és ész viszonyát a modern racionalista-pozitivistá elméletektől gyökeresen eltérő megvilágításba helyezze.

A megismerés ezen új koncepciója a személyes tudás elmélete. Polányi reményei szerint mindez bizonyos szempontból egy új kultúra alapjainak lerakását jelentheti a mintegy "háromszáz év diadalmas fejlődése ellenében, melynek alapja egy másik módszer volt: egy olyan módszer, amely a dolgokat inadekvát elemekre redukálta." [10]

A személyes tudás elmélete, mely az alaklélektan eredményeire épült, mint a megismerés új, dinamikus koncepciója alkalmas arra, hogy felmutassa azt a mélységes szerkezetbeli hasonlóságot, amely mindenfajta emberi megismerő tevékenységben megvan: a biciklizni tanulástól akár a növénymeghatározásig, vagy a tudományos felfedezéstől a teremtő művészi alkotásig és a vallásos tapasztalatig. Polányi szerint éppen ez az affinitás ad reményt az egykoron szétválasztott és teljesen elkülönített szférák: a hit és ész egységének helyreállítására, vagy méginkább egy újfajta összhangjuk megteremtésére a megújult (posztkritikai) 'fides quaerens intellectum'-elv jegyében.

A tudás szerkezete

A tudás új elméletét röviden ilyen pontokban foglalhatjuk össze:

1. Mindig többet tudunk annál, mint amit ki tudunk szavakban fejezni. Tudásunk jelentős része implicit, hallgatólagos. 2. Egy átfogó entitás megragadásának, megértésének mindig két egymástól elszakíthatatlan, noha egymást kölcsönösen kizáró összetevője van: a részletekről való tudatunk, melyekre a megismerés során mint eligazító jelekre támaszkodunk, s maga az entitás mint egész megragadása, melyre megismerésünk irányul. Az előbbi a megismerési aktus személyes összetevője, az utóbbi pedig az objektív elem. 3. A megismerés aktív, dinamikus folyamat, a megismerő cselekvő módon maga integrálja ismereteit (felismer, értelmet tulajdonít, skálát leolvass, osztályba sorol, stb.). Ebben az aktív integráló folyamatban mindkét összetevő közreműködik. 4. A megismerő folyamat teljesen kimerítően sohasem explikálható, még a legegyszerűbbnek tekintett esetekben sem. Mindig lesznek benne a formalizáló szándéknak ellenszegülő, informálisnak maradó területek. Ez nem azt jelenti, hogy a megismerő folyamatot megismerni akaró kutatónak misztikus, vagyis a ráció számára eleve és elvileg hozzáférhetetlen szférák előtt kellene megtorpannia. A tudásunk explicitté tételében a kimeríthetelenség elvét inkább a 'bármit, de nem mindent egyszerre és véglegesen' elv jellemezheti. 5. A személyes tudás nem privát természetű: mindkét összetevőjét nagymértékben befolyásolja nyelvünk, kulturális örökségünk.

Tudásunk személyes volta Polányinál nem az önkényesség értelmében vett szubjektivitást jelenti. Fontos kiemelni azt is, hogy a személyes tudás alapvetően nem-privát fogalom. "... a megértés minden kitérítése egyben saját magunk kiterjesztése egy új lakhelyre, amelynek keretét magunkba olvaszthatjuk azzal, hogy ugyanúgy támaszkodunk rá, mint saját testünkre. Az ember egész értelmi léte pontosan így jön létre azáltal, hogy magába szívja azt a nyelvet és kulturális örökséget, amelyben felnevelkedik." [11]

A személyesség *társas* természetű. [12]

Hit és ész konfliktusának történeti korszakai

A hit és ész, vagyis egyfelől egy transzcendens hatalom létében való meggyőződés és iránta érzett feltétlen elkötelezettség, másfelől az emberi értelem evilági megismerőképességébe vetett feltétlen bizalom viszonyában a nyugati kultúra az elmúlt két és félezer évben több nagy fordulatot megélt: "...hit és ész konfliktusa, amelyet ma a természettudomány idéz elő, csak modern változata egy olyan problémának, amely az embereket más formákban a filozofálás kezdetei óta, kétezeröttszáz éve foglalkoztatja." [13]

A változásokat pedig nem az új tudományos tények feltárása kényszeríti ki, hanem éppen megfordítva. A változás holisztikus természetű: a világnézetben következik be, majd ez vezet a tények megváltozott szemléletéhez, illetve új tények felismeréséhez. Fontos ezt hangsúlyozni, mert a korabeli tudománytörténetírásban általában nem általános ez a - mondhatni inverziós - szemlélet. Éppen Polányi tudománytörténeti felfogása lesz majd az egyike azoknak az elméleteknek, amelyek utat mutatnak egyfelől a radikális tudományfejlődés-modellek (Kuhn, Feyerabend), másfelől a tudásszociológiai megközelítés (Eros program) számára. [14]

Polányi szerint magunk mögött hagytuk a racionalizmus történetének három egymást követő nagy korszakát: a görög, a középkori és a modern avagy kritikai periódust. Ez után reményünk lehet egy új, posztkritikai fordulatra.

A mitopotikus görög felfogás, a mítoszok és szertartások "az emberek legtöbb gondolatát *Én és Te* viszonyában fogalmazzák meg, és kevés fontos dolog marad, amit az *Én és Az* viszonyában kell megfogalmazni." [15] A görög racionalizmus (a görög filozófia) "mindinkább megtisztította a szellemet ettől a mindenre kiterjedő személyes hálózattól ... Az *Én-Az* viszonyokat a dolgok filozófiai értelmezésévé bővítette." [16]

Polányi ezt a kezdetet az i.e. 6. századra, Görögországba helyezi, minthogy "a mai Európának a hit és az ész viszonyával kapcsolatos nyugtalansága meghatározott szellemi ősök hagyatéka. A modern tudomány ugyan újabban egész bolygónkon elterjesztette ezt a nyugtalanságot, mely nem képezte részét sem a kínai, sem a hindu gondolkodásnak. Itt született Európában két és fél évezrede, és azóta is az emberiség azon részének gondja, amelynek Európa a kulturális középpontja." [17]

A keresztény tanítás Pál apostol hirdetésében - ahogy Polányi fogalmaz - "a racionalizmus elleni merényletként robbant be erre a színtérre. Az *Én-Te* viszonyt ismét mindenek középpontjába állította ... A hitet, amely gúnyt űz az ésből ... ezt a hitet követelte Pál apostol az őt hallgatóktól." [18]

Szent Ágoston fektette le a keresztény középkori racionalizmus alapjait. Polányi felhívja figyelmünket arra, hogy a katolikus filozófia a görög tudományos racionalizmus által uralt szellemi környezetben öltött először alakot: Ágoston megtérése előtt maga is komoly érdeklődést tanúsított a tudományok iránt. Csak a megtéréshez közeledve kezdte a pusztán csak tudományos ismeretek megszerzésére törekvést sivár szellemi zsákutcának tekinteni. S lelkében a tudomány és a hit közötti küzdelmet az Isten bizonyossága iránti olthatatlan vágya döntötte el. [19] Ettől fogva már hit és ész különválasztására, majd olyanfajta kibékítésére törekedett, melyben az ész szolgálóleányként támogatja a hitet a kinyilatkoztatás

küszöbéig, onnan kezdve viszont a hit tár fel új utakat az észnek. Polányi - Josef Pieper nyomán - hangsúlyozza, hogy az egész skolasztika lényegében mindvégig az ágostoni alapelveket tartotta fenn a pálival szemben. Hozzáteszi azonban, hogy "az érvelésnek azok a módjai, amelyre [a skolasztikusok] támaszkodtak, nem voltak megfelelőek, természetismeretük kevés volt és gyakran hamis. Mi több, azt a hitet, amelyről be akarták bizonyítani, hogy racionális, rendkívül merev és aprólékos képletekbe öntötték, amelyek megoldhatatlan, sőt néha képtelen problémák elé állították az okoskodó elmét." [20] Occam volt az, aki kinyílvánította, hogy hit és a ész egymással összeegyeztethetetlen, egymástól szigorúan nemcsak elkülönítendő, hanem egymással e két szféra nem hozható az ágostoni harmóniába: a ráció nem alárendeltje a hitnek. Ezzel utat nyitott a modern racionalizmus kibontakozásának. Az újkori racionalizmus azután meg is fordította az igazság két szintje közötti viszonyt: a hitet (faith) vélekedéssé, tudást nélkülöző, magánjellegű meggyőződéssé (belief), fokozta le, s a valódi tudás forrásaként egyedül az észet ismerte el. [21]

A szellemi késztetéseknek ez az egyensúly-eltolódása nem egy csapásra, hanem fokozatosan történt: "A kritikus, kifelé forduló, racionalista, szekuláris világszemlélet már sok más területen elterjedt, mielőtt újraélesztette volna a természet tudományos vizsgálatát. A tudomány a reneszánsz késői gyermeke volt, hiszen Kopernikusz és Vesalius felfedezéseinek idejére a reneszánsz már túl van legfényesebb korszakán ... Kopernikusz és Vesalius a bevett szemlélet tekintélyétől való elszakadásuknak köszönhetően fedeztek fel új tényeket - nem pedig azért szakítottak a tekintéllyel, mert új tényeket fedeztek fel." [22]

Az újkori, tudományos avagy kritikai racionalizmus azonban nem jelenthetett immár visszatérést a görög racionalizmushoz. A kétely, mint Descartes óta alapvetőnek vallott megismerési módszer éppen azzal a bizalmi elvvel szegül szem- be, amelyen mindenfajta hagyományos tanítás alapul. "Descartes kijelentette, hogy az egyetemes kétely megtisztította értelmét minden olyan hiedelemtől, amelyet pusztán a bizalom éltetett benne, és megnyitotta arra a tudásra, amely kizárólag az értelmén alapul. Szigorúbb megfogalmazásban a kétely elve kategorikusan megtiltja, hogy engedjünk bármilyen hit iránti vágyaknak, s azt követeli, hogy elménket tartsuk inkább üresen, mint hogy cáfolhatatlan meggyőződésekön kívül más kerítse hatalmába." [23] A kételynek mint módszernek megjelenése - mutat rá Polányi - logikailag szükségszerű következménye az újkori objektivizmusnak, mely a világot Én-Az viszonyban szemléli. Mind empirista, mind racionalista változatának közös vonása az a feltevés, hogy "a hit akaratlagos összetevőinek kigyomlálása után marad egy cáfolhatatlan tudásmennyiség, amelyet teljesen meghatároznak az objektív evidenciák." [24]

E kritikai racionalista program, melyet a XIX. századi természet- és társadalomtudományok képviselőinek döntő többsége magáévá tett, s mely a XX. sz-ban hatalmas, ragyogó eredmények mellett mérhetelen rombolást is véghezvitt, s legnemesebb szándékai ellenére éppen a lelkiismeret alapjait kezdte ki. A kritikai racionalizmus elveit ugyan következetesen soha senki nem alkalmazta, nem is alkalmazhatta (hiszen bármifajta akritikus szkepszis maga is legalább kiinduló feltevéseiben tartalmaz bizalmi elven alapuló feltétlen elfogadást), ezen az úton nem küszöbölhette ki a tévedés kockázatát. Azzal azonban, hogy ezt a bizalmi, "irracionális" mozzanatot nem ismerte nyíltan el (sem Locke, sem Descartes, sem Hume, sem Kant, sem pedig a pozitivisták), akaratlanul utat engedett a szkeptikus

fanatizmusnak, és annak, amit Polányi *morális inverzió*nak nevez: "Ilyen a mi történelmünk: sajátos nagyszerűségünk története, majd a különös intellektuális szélsőségeinké, végül példa nélkül álló katasztrófáinké. A felvilágosodás tudományos liberalizmusa határtalan erkölcsi törekvéseknek nyitott utat, azonban, néhány évtized múltán, az élesre köszörülődött tudományos világkép lerombolta az erkölcsi elvekbe és a liberális eszmékbe vetett hitet. ... Az erőszakot nem az erkölcsi ideálok szolgálatában alkalmazták, mint ahogy azt a francia forradalom tette. *Az erkölcsi ideálokat változtatták át lelketlen hatalommá.* Erre a folyamatra nem volt még példa a történelemben, és jobb híján *'morális inverzió'* neveztem el." [25]

"Hit és ész avagy hit és tudomány hagyományos szétválasztása ... azt a feltevést tükrözi, hogy az ész és a tudomány a logikai dedukció vagy az induktív általánosítás explicit szabályait követi. De (már bizonyítottam, hogy) ezek a műveletek önmagukban tehetetlenek és azt is hozzátehetném, hogy szigorúan önmagukban még csak meg sem határozhatók. A tudás megértés, és az explicit logikai folyamatok csak a problémamegoldás keresésében hatásos eszközök. Olyan elkötelezettséget jelentenek, amely kitágítja a megértést és megőrzi az eredményt. Jelentésük csak ebben az informális, dinamikus összefüggésben van. Ha ezt felismerjük, hit és ész ellentéte szertefoszlik, s helyébe ennek a szerkezetnek a nagy hasonlósága lép." [26]

Nem megoldás a logikai pozitivizmus által is képviselt radikális empirizmus sem: "Úgy tûnik tehát, hogy a tudomány nem épülhet radikális empirizmusra, sőt, megfigyelési alapjainak analízise révén az empirista nézőpont éppenséggel aláássa érvényességét." [27] A tudomány ugyanis az érzékszervek nyújtotta tapasztalatokon túl abból nyeri érvényességét, hogy a tudósok bizalommal ráhagyatkoznak és hitet merítenek 1. az általános hagyományból, melyet minden ember magától értetődőnek tekint, 2. a tudományos tradícióból, melyben nevelkedtek, 3. egyéni megsejtésekből, melyek egy eleddig rejtett valóság összefüggéseire engedik következtetni a kutatót, 4. a saját lelkiismeretükből. "Más szóval, a tudomány olyan tapasztalatokra épül, melyeket bizonyos tradicionális, intuitív és lelkiismereti hitek fényében rostálunk meg és értelmezünk." [28]

A "nyitott szemmel való hit", vagyis a hit és az ész egységét helyreállító program tehát a tudományos megismerés és a hit szerkezeti hasonlóságának felismerésen alapul.

Ez a szerkezeti hasonlóság a tudományos felfedezés aktusában érhető leginkább tetten: a páli értelemben vett hit és egy új, eleddig még senki által nem ismert tudományos összefüggés megsejtése ugyanannak az átmenetnek a paradigmái, melyeket *a rejtett jelentés szenvedélyes kereséseként* írt le. E keresést a még fel nem fedett valóságnak *"módfelett személyes sejtései"* irányítják. Polányi szemében Pál apostol formulája egyben a tudományos felfedezés egyetlen helyes felfogása, hiszen: "bár a fáradozás még nem teremt felfedezést, nincs felfedezés megfeszített, elmélyült, odaadó munka nélkül. Ime a hit, a cselekedetek, a kegyelem páli formulájának egy paradigmája. A felfedező abban a hitben dolgozik, hogy fáradozásai felkészítik szellemét az igazság befogadására - olyan forrásokból, amelyek felett nincs hatalma." [29]

A megismerő ember *személyes részvételét* a világ megismerésében, az Én-Te viszonyt, Polányi szerint

immár a személyes tudás bizalmi programjára, a nyitott szemmel való hitre alapozva helyre lehet és kell állítani: El kell ismernünk, hogy "...minden igazi tudás lényegéből fakadóan kockázatos, mint ahogy minden igazi hit is az ismeretlenbe való ugrás. A megismerés velejárója önnön bizonytalansága, ugyanúgy, ahogy minden hit is szükségszerűen maga után vonja önnön kétségességét." [30] Ez az úgynevezett posztkritikai fordulat - éppúgy "a racionalizmus elleni merényletként robbant be" a pozitivisták kritikai racionalizmus színterére, mint ahogy egykoron a páli keresztény tanítás a görög racionalizmus eszméi közé. Egyúttal visszatérést jelent hit és tudás rendjének Pál apostol által hirdetett felfogáshoz. [31]

Az emergencia-probléma

Polányi antiredukcionista, több rétegű és e rétegek között hierarchiát feltételező modelljének központi tényezője az emergencia, a *kiemelkedés avagy kitörés*. A létezés szerveződési szintjeinek ez a gondolata, melyben a szintek megfelelnek a modern természettudományok rendszerének (és nem fordítva!), legalább a XIX. század második felétől kezdve nem számít újdonságnak. Egyebek között Engels A *Természet dialektikája* című műve, illetve a körülötte zajló viták is közvetítették ezt a szemléletet.

Polányi ehhez a sémához illeszti hozzá a maga emergencia-elvét, mely szerint az alacsonyabb szintről egy redukálhatatlanul magasabbrendűnek a megjelenése szükségszerűen mutat egy transzcendens létező irányába.

Nevezetes példája a falra mutató ujj. [32]

Az emergencia-gondolat voltaképpen *felfogható lenne egyfajta ontológiai istenérvnek is* [33]. Ám - amint azt a Zygon vita is mutatta - a modern vallásfilozófusok többsége ezt a gondolatot nem tekinti igazán tartalmi hozzájárulásnak a keresztény teológiához. [34]

Mi tartja fenn mégis azt a tartós érdeklődést, mely Polányi filozófiáját mindazonáltal máig kíséri a keresztény teológusok körében?

A magyarázat, úgy tűnik ugyanaz lesz, mint a tágabb Polányi-recepció esetében: Polányinak a Gestalt-eredményeket magába integráló elmélete mint *ismeretelmélet* bír jelentős heurisztikai erővel. A hallgatóságos dimenzióval is rendelkező személyes tudás szerkezetének - egyebek között a-kritikus és nem-privát jellegének - felmutatása éppen ezért reményteljes alternatíva a vallásfilozófusok, az esztétika művelői, a tudományfilozófusok és mindazon területek művelői számára, akik elérkezettnek látják az időt a megismerés elméletének radikális megújítására.

"A gondolkodó emberek valamiben szükségképpen kritikátlanul hisznek, hinniük kell ugyanis saját gondolkodásuk előfeltevéseiben. *Cogito ergo credo* - gondolkodom, tehát hiszek. Barátkozunk meg ezzel a ténnyel és higgyünk nyitott szemmel. Ekkor lehetőségünk nyílik arra, hogy hiteinket a többi hitet szem előtt tartva tehessük mérlegre, s ne pusztán valamely ellenőrizetlen hiedelem maradványát valljuk

[1] Mondandómban nagymértékben támaszkodtam a *Zygon* c. folyóiratban 1982-ben "Tudomány és vallás Polányi Mihály gondolkodásában" címmel megjelentetett vita anyagára, amelyet 1997-ben a *Polanyiana* is közölt (VI.évf. 1.sz.), és felhasználtam azokat a tapasztalatokat is, melyeket a Polányi Társaság ugyanilyen címen rendezett vitáján részt véve szereztem.

[2] Polányi műveinek fordítása alkalmával rendezett szakmai vitáinkon több alkalommal felvetődött a kérdés, mi legyen a 'faith', illetve a 'belief' szavak magyar megfelelője. A kérdés nem könnyű, hiszen a magyarban még annyira sem különül el a hit (legalább) két értelme, mint az angolban. Gyakran ugyanavval a hit szóval jelölünk egymással valamilyen módon rokon, de különböző mentalitásokat: naív hit, hiedelem, bizonyosság, meggyőződésen alapuló elkötelezettség, vallásos hit stb.

[3] Az Amerikai Vallási Akadémia a hetvenes évek közepétől folyamatosan tárgyalja Polányi vallásfilozófiáját. Ezeken az összejöveteleken a vallás kérdéseivel foglalkozó tudósokon kívül természettudósok, fizikusok, filozófusok és a humán tudományok képviselői is rendszeresen részt vesznek. 1980 novemberében Texasban "Konzultáció Polányi Mihály gondolatairól" konferenciát rendeztek Phil Mullins, R.L.Hall, Richard Gelwick, Harry Prosch, John V. Apczynski és mások részvételével. A tanulmányokat külön számban közölte a *Zygon - Journal of Religion and Science*. (Vol. 17 .No. 1, March, 1982.) Az anyag magyarul is olvasható a Polányi Mihály Szabadelvű Filozófiai Társaság folyóirata, a *Polanyiana* VI. évf. 1. számában (Bp. PMFSZT, 1997.)

[4] A hit és ész kérdéseit érintő legalapvetőbb művei: *Science, Faith and Society*, Chicago, 1946. Magyar nyelven: Tudomány, hit és társadalom (fordította Beck András) In: Polányi Mihály: *Tudomány és ember*, Argumentum-PMFSZT Bp.1997 - *Personal Knowledge* Chicago, 1958. Magyar nyelven: *Személyes tudás* (fordította Pap Mária), Atlantisz, Bp. 1994; - *Faith and Reason* 1961. Magyar nyelven: *Hit és ész* - In: *Polányi Mihály filozófiai írásai II.* Atlantisz Bp. 1992. (fordította Nyíró Zsuzsanna)

[5] Tudomány, hit és társadalom, 47. o.

[6] Hit és ész 163. o.

[7] Párbeszéd Carl Rogers és Polányi Mihály között In: Coulson és Rogers (ed.): *Man and the Science of Man*, Columbus, Ohio, 1968: magyarul ld. *Polanyiana* 98/1-2. 131. (N. Tóth Zsuzsa ford.)

[8] The Outlook of Science: Its Sickness and Cure, (1958-ban tartott előadás) Idézi Phil Mullins: A jelentés spektruma, a tudomány és a vallás, ahogy Polányi látja, *Polanyiana*: 6. évf. 1. 8.

[9] Polányi: Tudomány és ember (A Royal Society of Medicine 1970. febr. 5-i összejövetelén tartott előadás) *Polanyiana*: 98/1-2. 101. (N. Tóth Zsuzsa ford.)

[10] Párbeszéd C.R.Rogersszel im. 131. (Itt jegyezzük meg, hogy természetesen nem Polányi az egyetlen antikarteziánus, antipozitivist gondolkodó a tudományfilozófiában. Elég itt a korábbiak közül pl. Vigotszkijt a kortársak közül pedig T.S.Kuhn, N. Hanson, S.Toulmin vagy P.K.Feyerabend nevét említeni. Céltudatosan azonban csak Polányi fejlesztett ki teológiailag is értelmezhető implikációkat.)

[11] Hit és ész 173.

[12] Polányi e tekintetben (is) Wittgenstein felfogásával mutat szellemi rokonságot, nem pedig az általa bírált ún. "privát-nyelv" felfogással. A 'társas' fogalmát abban az "újra értékmentes tudományos fogalom" (Somlai Péter) értelmében használom, amely szerint az egyén legprivátabb megnyilvánulásaiban is társas lény, de ez nem egyén mivoltának elvesztését, hanem éppen ellenkezőleg, egyénisége kibontakozásának alapját jelenti. ... Ld. Kónya Anikó–Király Ildikó–Bodor Péter–Pléh Csaba (szerk.): *Kollektív, társas, társadalmi*. Pszichológiai Szemle Könyvtár 2. Ld. az idézett kötetben Tompa Tamás "Személyesség és szocialitás Polányinál" című tanulmányát.

[13] Hit és ész 161. Polányi itt Josef Pieper Scholastik című (München, 1960) könyve nyomán fejti ki a maga nézeteit.

[14] Ld. erről pl.: John Preston: Feyerabend's Polanyian turns, *Appraisal*, Vol 1. Suppl. Iss 1997. 30-37.

[15] Hit és ész 161-162. o. Az Én-Te és Én-Az viszony megkülönböztetése természetesen Martin Buber gondolatait idézi, bár úgy tűnik, hogy Polányi közvetlenül nem ismerte Buber először 1923-ban kiadott *Én és Te* című esszéjét. Hivatkozást rá legalábbis sem az idézett előadásban, sem legfontosabb műveiben nem találunk. Joseph Pieper viszont ismeri és alkalmazza Buber elgondolását. (Köszönettel tartozom Bendl Júliának, aki segítséget nyújtott az utóbbi összefüggés tisztázásában.)

[16] i.m. 162. o.

[17] i.m. 161. o.

[18] i.m. 162. o.

[19] Tudomány, hit és társadalom 27. o. Vö. Szent Ágoston: Vallomások, V.könyv.3.fej. (Városi István ford.)

[20] Hit és ész 177. o.

[21] i.m. 163. o. Ld. még *Személyes tudás II.* 41-48. és 266. o.

[22] Tudomány, hit és társadalom, 28. o. (Kiem.:B.V.) Polányi ehhez tudománytörténeti munkákra hivatkozva még hozzáteszi: "Kopernikust már akkor megérintette az új szellem, mikor 1500 táján

kánonjogot tanult az itáliai egyetemeken. Itáliában, ahol az úgynevezett püthagoreus doktrínáról szabadon vitatkoztak, a heliocentrikus világkép meggyőződéses és tántoríthatatlan híveként tért haza." (uo.)

[23] Személyes tudás II. 45. o.

[24] i.m. 46. o.

[25] Tudomány és ember. *Polanyiana*: 98/1-2 -105. (N. Tóth Zsuzsa ford.) (kiem.: B.V.) Ez alkalommal nincs mód kitérni ennek a nemcsak Polányi számára alapvető kérdéskörnek az elemzésére. A morális indíttatású, de semmiféle egyéb (hagyományos, vallási, a személyes lelkiismeret által vezérelt stb.) morális fenntartásnak helyt nem adó szkeptikus fanatizmust Polányi a nihilizmus és a morális inverzió fogalmaiban tárgyalja: a legkimerítőbben a *Személyes tudás*-ban. A fenti tömör meghatározás egy viszonylag késői, 1970-es előadásából való idézet.

[26] Hit és ész. 173. o. Polányi itt helyteleníti, hogy ezt a szétválasztást még az egyébként sok tekintetben általa nagyrabecsül Paul Tillich is elfogadta.

[27] Science: Observation and Belief. Manchester, 1947. Magyarul: Tudomány: megfigyelés és hit. *Polanyiana* 1998/1-2. 64. o. (Beck András ford.)

[28] Tudomány: megfigyelés és hit. 65.

[29] Hit és ész. 177. o.

[30] i.m. 172.

[31] Polányi ezt írja a megújulás programjáról: "A kereszténység progresszív vállalkozás. Megismerésünk mérhetetlenül kitágult perspektíváinak új távlatokat kell nyitniuk a vallásos hit számára. A Biblia, s különösen Pál tanítása még nem sejtett tanításokkal lehet terhes, s a modern gondolkodás tudatosabb hajlékonysága és nagyobb precizitása, amit az új fizika, s korunk logikai-filozófiai mozgalmi szemléltetnek, olyan fogalmi reformoknak adhat tápot, amelyek megújítják és tisztázzák a modern, valláson kívüli tapasztalat alapján az ember viszonyát Istenhez. Lehet, hogy nagy vallási felfedezések állnak előttünk." (*Személyes tudás II.* 71.)

[32] Ld. A test és az elme viszonya. *Polanyiana* 1998/1-2. 82.

[33] John V. Apczynski tanulmányában pl. ("Az igazság a vallásban: Wolfhart Pannenberg teológiai programjának polányiánus értékelése") találunk ebbe az irányba mutató gondolatokat: *Polanyiana* 1997/1. 69-70.

[34] Legélesebben R.L. Hall fogalmazott: "úgy tûnik, Polányi úgy véli, hogy a vallási tapasztalat hõn áhított esztétikai nyugalom érzetét nyújtja számunkra, mely magasan a mindennapi élet egzisztenciális birodalma fölött helyezkedik el. ... Mivel Polányi a vallást leszûkítette az esztétikai szintre és ily módon nem látta, hogy a vallási élmény egzisztenciális dimenziójának elsõdleges fontossága van, azt a következtetést kell levonnom, hogy Polányinak a vallásról adott leírása a legjobb esetben sem teljes, legrosszabb esetben viszont veszélyesen félrevezetõ." *Polanyiana* 1997/1. 21. (Sajó Sándor ford.)

[35] Tudomány: megfigyelés és hit, 66. o.

Polanyiana 9. évfolyam, 1–2. szám, 2000.
<http://www.kfki.hu/chemonet/polanyi/>

[Tartalomjegyzék](#)